

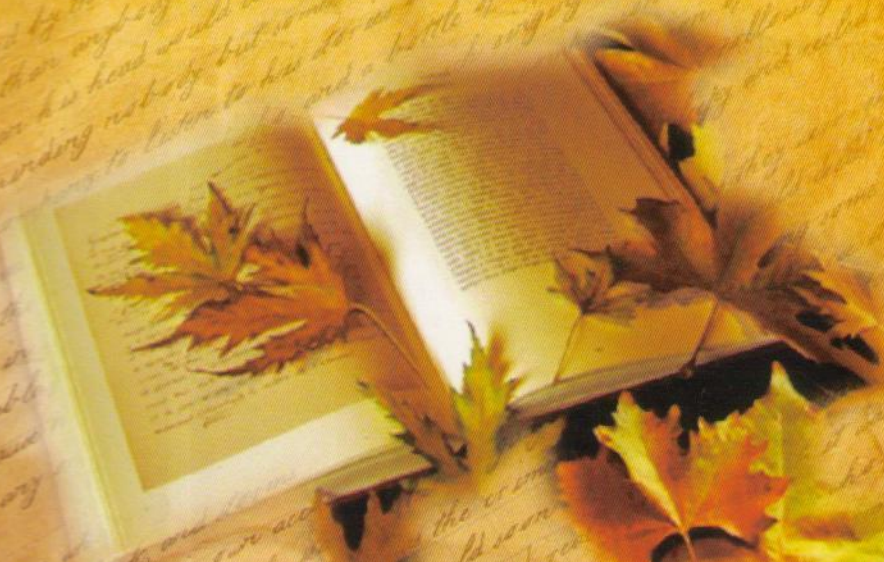
ӘЛ-ФАРАБИ АТЫНДАҒЫ
ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

«Мұхтар Әуезов және әлем әдебиеті»

атты халықаралық ғылыми-практикалық конференция

МАТЕРИАЛДАРЫ

Алматы, 27-28 қыркүйек, 2016 жыл

Әбдиманұлы Ө. М. Әуезов және қазақ әдебиеті оқулықтары.....	3
Жақып Б. Мұхтар Әуезов көсемсөзіндегі ұлт мәселелері	5
Мәдібай Қ. Ортаймас қазына	10
Ісімақова А. М.О.Әуезов прозасы: концепт және дискурс.....	16
Жеменей И. Мұхтар және дәуір	19
Орозобекова Ж. Прикосновение к истокам	22
Бисенғали З-Ғ. М.Әуезов және 1916 жыл.....	24
Таңжарықова А. М.О.Әуезов шығармаларындағы этно-фольклорлық сарындар.....	35
Бұлдыбай А. «Манас» жырын зерттеудегі М. Әуезовтың тарихи-теориялық ұстанымдарын оқыту	37
Көпбаева М. Ұлы мұрат жолындағы суреткер үндестігі	48
Қазбек Г. Аударматанушы М.Әуезов	50
Әбдіқұлова Р. М. Әуезов шешендік сөздер хақында	53
Қалқабәева С. Дара тұлға жайындағы толғаулар	54
Токшылықова Г. Кобо Абэнің «Бөтен бет», «Кұм құрсауындағы әйел» романдарындағы интертекстуалдылық элементтер, олардың байланысы мен қызметі	57
Салықбаева Ә., Бертаева К. Мұхтар Әуезов – ұлтымыздың ұлы мақтанышы.....	61

II-СЕКЦИЯ. М.ӘУЕЗОВ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫН ЖӘНЕ ФИЛОЛОГИЯ ПӘНДЕРІН ОҚИТУДЫҢ ӘДІСТЕМЕСІ

Темирболат А. Проблемно-ориентированный подход в преподавании литературоведческих дисциплин.....	64
Болатова Г. Проблемы обучения студентов анализу поэтики художественного текста	67
Сейітжанов З., Оспанова А. Ақтан мен Ақбала айтысын оқыту	71
Абдулина А. Методика преподавания фольклора в полиязычной группе	73
Мұсалы Л. М.Әуезовтің «Абай жолы» роман-эпопеясындағы символ-бернелер және оқыту мәселесі.....	75
Дәрібайұлы С., Керімбекова Б. Қазақ әдебиеті сабағындағы шығармашылық жаттығулардың маңызы.....	77
Солтанаева Е. Қ.Ысқақов шығармалары негізінде көркем пейзаж функцияларын оқыту	80
Асқарова А. Технология және әдебиет сабағын оқыту әдіс-тәсілдері	82
Шортанбаев Ш., Салықбаева Ә. М.Әуезовтің өмірі мен шығармашылығын оқытуда ақпараттық технологияларды қолданудың ерекшеліктері	85
Куркебаев К., Карбозов Е. Тілдіоқытудағы қатысымдық тәсілдердің әлеуеті.....	89
Аширова А., Абдрахманова Ж. Студенттердің іскерлік қарым-қатынас тілін модульдік технология арқылы оқытудың лингвистикалық негіздері	92
Елюбаева Г. Мұхтар Әуезов шығармаларын оқыту тәжірибемнен	93
Имаханбет Р. Ахмет Байтұрсынұлының «Оқу Құралы: қазақша алифба», «Әліб-бій: жана құрал» атты оқулықтарының зерттелуі мен зерделенуі	94
Жапарқұлова К. Қадыр ақын өлеңдеріндегі адамгершілік мәселесі	100
Таңжарықова А. Бейбіт Сарыбайдың «Біздің заманның Шығайбайлары» атты әңгімесіндегі сарандық мәселесі.....	103
Асқарова Г. Ғ.Мүсірепов туындыларындағы аналар бейнесін сыни тұрғыдан оқыту	106
Базарбайқызы Г. Заман шындығын бейнелеген туындылардағы шалақ белсенділер образы.....	108

III-СЕКЦИЯ ЖАС ҒАЛЫМДАР МІНБЕРІ

Дәлелбекқызы А. Қ.Жұмаділовтің "Дарабоз" роман-дилогиясындағы ұлттық салт-дәстүрлердің көркемдік жүйесі.....	114
Базарбаева М. Билингв-жазушылардың шығармаларындағы әлемнің тілдік бейнесі	117
Мұхтар Л. Концепт детства в мировой гуманитарной науке	120
Ержанов А. Қалқаман сарин шығармашылығындағы діни тәрбие	124
Мұратәлиева Д. М. Әуезовтің «Қорғансыздың күні» және Р. Мұқанованың «Аида» әңгімесіндегі психологизм мәселесі.....	128
Ділдебаева Ж.Ш. Ахмет Байтұрсынұлының «Әдебиет танытқыш» оқулығының зерттелуі.....	131
Рапашева Е. Мұхтар Әуезов шығармаларындағы күнә, кінә жазық концептілері	133
Сенгирбай Г. 1916 жылғы ұлт-азаттық көтерілістің ақындар шығармашылығына тигізген ықпалы	137
Сағдатхан Ж. «Таңғажайып дүние» ғұмырнамалық романы жайлы сүбелі ойлар.....	140
Нүсіпәліқызы А. Ұ.Есдәулеттің саяси лирикалары	142
Тәнірбергенова А. Б.Нұржекеевтің жазушылық шеберханасы және «Бір өкініш, бір үміт» романы.....	147

дердің би-шешендердің көпшілігіне қатар телінетіндігі. Өйткені, оларды айтушы әрбір өңірдің адамы сөзі өтімді болуы үшін көнеден қалған сөзді өз елінің беделді би-шешендерінің атынан айтқан. Әрине, бұл көпшілікті сөзге ұйытудың тәсілі екені де рас. Алайда, дәстүрлі шешендік сөздерді белгілі бір би-шешендерге меншіктеп беру қисынсыз. Тарихи деректер мен шежірелер, жазба мұрағаттар айғақ болған жағдайларда да дәстүрлі шешендік сөздердің алғашқы шығарушысын айқындау қиын [7;154-155]. Дей тұрғанмен, ауызша сақталып жеткен дәстүрлі шешендік сөздердің билер сөзі екенін жоққа шығара алмаймыз. Ал, дәстүрлі шешендік сөздердің би-шешендердің көпшілігіне қатар телінетіндігі ауыз сақталып, ауызша таралғандығымен байланысты екендігі дәлелдеуді қажет етпесе керек.

Олай болса, ұлы М.Әуезов пікірін қазық ете отырып, бүгінгі таным тұрғысынан шешендік сөздердің авторлы шығарма екенін танытатын еңбектің бірі – 1993 жылы жарық көрген Бөлтірік Әлменұлының «Шешендік сөздер» жинағы (құрастырған Ж.Дәдебаев). Өйткені, белгілі ғалым Ж.Дәдебаев «Бөлтірік Әлменұлы және қазақ шешендік өнері» атты оқу құралында [8] Бөлтіріктің, Төлениң шешендік сөздерін олардың төл туындысы ретінде қарастырады. Сондай-ақ, белгілі зерттеуші С.Негимов те «Шешендік өнер» атты еңбегінде [9] қазақ би-шешендерінің шешендік өнері туындысының көркем шығарма екендігіне көз жеткізеді.

Сонымен қатар, ұлы жазушы М.Әуезов аталмыш еңбегінің «Билер айтысы» деген тараушасында бұл жанрлық түрдің толық жиналмағандығы зерттеу ісінде қиындық келтіретінің, сондықтан оны сол кезеңде түгел жіктеп бөліп қоюға болмайтынын [3] айта отырып: «Бірақ бұл жіктеу уақытына ғана жіктеу және ылғи ішкі мағынасына қарай жасалған жіктер болады» [1;188], - деп ескертеді. Шынында, М.Әуезов тұжырымдарының шешендік сөздерді бүгінгі жаңаша таным көзқарымынан бағалауда айтарлықтай мәні бар.

Әдебиеттер:

1. Әуезов М., Әдебиет тарихы. – Алматы: Ана тілі, 1991.–240 бет
2. Қоңыратбаев Ә. Қазақ фольклорының тарихы. – Алматы: Ана тілі, 1991. –288бет.
3. Турсунов Е. «Единство эстетического опыта кочевых и некоевых народов» // Кочевники эстетика – Алматы.
4. Адамбаев Б. Алтын сандық. – Алматы: Жазушы, 1989.–200 бет.
5. Адамбаев Б. Халық даналығы. – Алматы:Рауан, 1996.–156 бет.
6. Әуезов М. Әр жылдар ойлары.–Алматы: Қаз. мем. көркем. әд. баспасы, 1959.–554бет.
7. Мамырайым Б. Шешендік сөздердің тарихқа қатысы // ҚазМУ-дың хабаршысы, фил.сериясы. №33, 1999ж.153-155б.
8. Дәдебаев Ж. Бөлтірік Әлменұлы және қазақ шешендік өнері. – Алматы: Қазақ университеті, 1996. – 180 бет.
9. Негимов С. Шешендік өнер. – Алматы: Ана тілі, 1997.–208 бет.

Сәлима Қалқабаева,
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ доценті,
филология ғылымдарының кандидаты

ДАРА ТҰЛҒА ЖАЙЫНДАҒЫ ТОЛҒАУЛАР

Қазақ әдебиетінде Абайдай ұлы ақынның образын сомдап үлгі көрсеткен ірі суреткер Мұхтар Әуезовтің өз тұлғасы да талай көрнекті жазушыларымыздың шығармаларында көркем бейнеленді. Жазылу стилі жағынан бірін-бірі қайталамайтын К.Оразалиннің «Абайдан соңы» мен «Абайдан соңғы арыстар» романдары, Т.Жұртбаевтың «Бесігіңді түзе» толғау-романы, Д. Досжановтың «Алыптың азабы» деректі романы, З.Қабдоловтың «Менің Әуезовым» роман-эссесі – бәрінің де басты кейіпкері заманымыздың заңғар жазушысы, ғұлама ұстаз, кеменгер ойдың иесі Мұхтар Омарханұлы Әуезов.

Мұхтар Әуезов жайында жазылған дүниелерді санамалай берсек, бұнымен шектелмей әлі де созыла түсері анық. Алайда Әуезов бейнесін табиғи қалпында шынайылықпен жүрекке қонымды етіп танытудың жөні басқаша. Деректі прозасында Әуезовті кең эпикалық көлемде негізгі қаһарман етіп бейнелемесе де, бірнеше шығармаларында дара тұлғаның образын жан-жақты танытқан жазушы Әзілхан Нұршайықов екенін айтқанымыз абзал. Ә.Нұршайықовтың «Махаббат, қызық мол жылдар» романы, «Тоғыз толғау» повесть-монологы, «Қаламгер және оның достары» атты эпистолярлық романы, «Мен және менің замандастарым» өмірбаяндық романы, «Екі естелік» эссе, хикаялар кітаптарынан М.Әуезовтің толыққанды бейнесін көре аламыз. Жазушы бұл шығармаларында Мұхтар өмірінің ғибраты мол тұстарын, адамзат мойындаған дарыны мен қабілетін, кеменгерлігі мен биік парасатын, адамгершілікпен үйлескен азаматтық келбеттерін айшықты етіп көрсетуді мақсат еткен.

Шығармаларында адам жанының күрделі табиғатын танытуға ұмтылған Әзілхан Нұршайықов Мұхтардай тұлғаның ішкі әлемін ашу кілті ретінде деректілікпен қатар, көркемдік тәсілдердің бар мүмкіндігін қолданған. Бұл сөзімізге дәлел ретінде Әзағанның кейіпкер характерін іс-әрекет үстінде

таныту, әртүрлі ситуациялық жағдайдағы портреттерін жасау, мінездеме беру, кейіпкердің ішкі ойы мен сөйлеу тілін психологизммен ұстастырып отыру, ұқсату, теңеу т.б. көркемдік тәсілдерді түрлендіре қолданғандығын айтуға болады.

«Тоғыз толғау» повесть-монологы – естелік-әңгімелерден тұратын, баяндау тәсілі өзгеше шығарма. Алғашқы әңгімесі «Ұмытылмас бейне» атты естеліктен басталады. Мұхтар Әуезовпен кездескен, сұхбаттас болған кездерінің әрбір сәті күні бүгінге дейін көңілінде сайрап тұрғандығын автордың үлкен тебіреніс, ыстық сезіммен еске алуынан байқаймыз. Керекуге келген сапарындағы кеменгердің түр-тұлғасы, кездесуде сөйлеген сөзі автордың ерекше тебіренісіне толы: «Міне, Мұхаң жарқ етіп жаңа ғана шыққан күннің жылы шуағындай болып, шын көңілімен балаша жымып, қасқа мандайлы үлкен басын залдың екі жақ шетіне, түкпіріне, тіпті президиум үстелінде отырғандарға дейін кезек иіп, үлкен ықыласпен зор ілтипат жасайды. Жазушы мен оқушы жүрегі әрқашанда жалғас болмақ» (1,24). Мұхаңның аузынан шыққан әрбір сөз бен лебіздің құдіретін жеткізуде неше түрлі баламаларды қолданғандығын мына тіркестер мен сөйлемдерден де байқауға болады: «Қазақша сөйлесе – тұлпар, орысша сөйлесе – сұңқар...» (23-бет), «Ол – теңіз ырғағы. Бірін-бірі қуып, бірінен-бірі озған теңіз толқынындай...» (24-бет). Тыңдаушысы да «...жаны толқын қуған қайықтай болып, ырғала шайқалып, теңселе тербеледі: бір сәт дауылпаздай боп биікке самғап, біресе қырандай жүйткіп төмен қарай зымырайды. Содан кейін лап етіп аспанға қайта көтеріледі де, толқынды қуалай толассыз канат қағады» (24-бет). Авторлық ұқсатулар мен теңеулердің өзі-ақ шешен өнерінің теңдессіз екендігін мойындатады. Қалың жұртқа Мұханды қадірлі еткен атақ-данқы ғана емес, үздік ой, өнегелі сөздеріне қоса, кішіпейілдігі мен ізеттілігі екендігіне иландырады.

Ә.Нұршайықовты Мұхаңмен жақын таныстыққа әкелген кездесу кейін Алматыда университетте, одан кейін үйінде жалғасын табуы Мұхаң болмысын қарапайым тұрмыстық жағдайда аша түсуге жақсы мүмкіндік тудырған. Сәлем бермек боп имене келген Әзілханды кіші демей құрметтеуі, үйінде қонақ етуі, елдің жай-күйін сұрауы, өз үйінің жандарымен таныстыруы, оған арнап ас әзірлетуі, кітабына қолтанбасын жазып беруі, шығармашылық кеңесін айтуы, әр сөзімен жанына канат бітіретін қасиеті – бәрі-бәрі Мұхаңның адами болмысын аша түскен.

Автор тарапынан баяндалатын алғашқы әңгімеден кейін Мұхаң туралы естелік-әңгімені әдебиетші-ғалым М. Ғабдуллин жалғастырады. Мәлік Ғабдуллиннің әдебиет тарландары М. Әуезов, Ж. Жабаев, С. Мұқанов, Б. Майлиндермен кездесулері, Кеңес Армиясында қызмет еткен кездеріндегі қызықты эпизодтар жеке новеллалар түрінде беріледі.

Ұлы тұлғалар мен атақты адамдар ғұмырының ұшқындары, солардың өмірінің бөлшектері іспетті бұл толғау деректі материалдарға толы. Повестің бас кейіпкері халқымыздың асыл перзенті Кеңес Одағының Батыры, КСРО Педагогика ғылымы академиясының академигі, филология ғылымдарының докторы Мәлік Ғабдуллин болуының өзі мұны айғақтаса керек. Автор М. Ғабдуллиннің күнделікті өмір тіршілігіндегі қарапайым бейнесін, қазақ әдебиетінің білгірі болғандығын шынайы қалпында көрсетеді. Мұны жазушы Мәлікке бар сырды жасырмай шыншылдықпен баяндату арқылы шешкен. Әрі Т. Кәкішев айтқандай: «Әңгіме шертушінің жан дүниесіндегі құбылыстарды аңғартар кезде өмір деректері кимелеп кіреді де, жасалар көркем образ мәнді штрихтармен жарқырай түседі» (2). Сондықтан да болар «Ұмытылмас бейне» бөлімінде ғұлама жазушымыз Мұхтар Әуезовтің білгірлігін, кішіпейілдігін, сыпайылығын, мейірімділігін көрсететін детальдар келтірілген. Әсіресе жас талапкер жазушыларға деген бейілі мен жалын беріп жігерлендіре жүретін қамқорлығы автор тарапынан баяндалатын естелік-әңгімеде үлкен ықыласпен айтылған. Екінші толғаудағы «Бір хаттың тарихынан», де М. Ғабдуллиннің толғаулары басты қызмет атқарған. Мұхаң мен Мәлік арасындағы жазысқан хаттардан олардың әдебиет майданындағы еңбектері жайынан мағлұматтар алып, аға мен іні арасындағы сыйластықты аңғарамыз. 1955 жылдың 28-қазанында «Қазақ әдебиеті» газетінде басылған Мәлік Ғабдуллиннің «Мұхтар Әуезовке хатының» тұтастай келтірілуі, осы жылдың 11-қарашасында шыққан Мұхтар Әуезовтің «Мәлік Ғабдуллинге жауап хатының» мазмұнын беруі, М. Әуезовтің үлкен талант иесі бола тұра, әділдікке бас ие білетін, әділ сынды қабылдай алатын кішіпейілдігіне сүйсіндіреді. Осы тұста айта кететін бір жайт, бұл хаттардан тарихи шындықтың табы сезіледі. Атап айтқанда, елуінші жылдардағы әдебиет майданы атмосферасындағы келеңсіз жайлардың бір-бірімен көңілі сыйлас аға мен іні арасына да салқындық тигізгендігін түйсінеміз. Алайда адал көңіл иесі болған бұл жандардың үлкен жүрегі ұсақтыққа орын бере алған жоқ. Іні аға алдында кешірім сұрай білсе, аға оны кешіре алды. Осы хаттарды оқи отырып, ұлы адамдардың мәдениеттілігіне, сыпайылығына тәнті болып, әр кез әдеби сын осындай биік дәрежеден көрініп жатса деп ойлайсың.

Повесть – толғауда автор М. Әуезовтің жазушылық қызметінен гөрі адамдық болмысын аша түсуді көздеген. Ол үшін Мұхаңның бала сияқты кей мінездерін, иланғыштығын, жомарттығын, мырзалығын көрсететін шағын эпизодтарды пайдаланған. Жақан Сыздықов айтқан «Жақанның

«... егер шын тарих ұлы-ұлы оқиғалар мен даңқты адамдардың өміріне байланысты жазылатын болса, онда Әзілхан Нұршайықов шығармалары болашақ үшін де өте қажет, ұзақ жасайтын өміршіл шығармалардың қатарынан орын алары хақ» (3,72), – дейді. Расында, ірі тұлғалардың болмысын, адамгершілігін танытатын мұндай шығармалар қай кезде де бағалы.

Әзілхан Нұршайықов деректі прозасымен қатар көлемді эпикалық шығармасында да, атап айтсақ, «Махаббат, қызық мол жылдар» романында да сүйікті кейіпкері М.Әуезовтің бейнесін ұмыт қалдырмады. Роман бас кейіпкер Ербол Есеновтің (прототипі Әзілхан Нұршайықовтың өзі) аузынан баяндалады. Романның басында университетке келген бойда сүйікті әрі қамқоршы ұстазына айналған профессор Мұхит Әуеновтің түпбейнесі Мұхтар Әуезов екенін айнытпай-ақ танысың. Соғыста төрт жыл бойы оның «Абай» кітабын арқалап жүрген Ербол үшін профессордың дәрісіне қатыспай қалған кешірілмес күнәдай. Профессордың Ербол аузынан «Ақын» романын соғыста төрт жыл бойы тапсырғанынан тастамай арқалап жүргендігін, бүкіл солдаттың оны жарыса оқып, ондағы Абайдың тағашығы Тоғжанның сүйікті образға айналғандығын естігендегі толғанысы, осы оқиғаны мақала етіп жазуды Ерболға тапсыруы, ол тапсырманы Әуеновтің көңілінен шығатындай етіп жазып келуі, мұқабасы жыртылып, тозығы шыққан кітапты сыйға тартуы романда әсерлі беріледі. Оқ-дәрінің жазылып тұрған кітапты қайта-қайта сипалап: «Сен маған баға жетпес ғажап дүние сыйладың-ау, Ербол. Өзім майданға бармасам да, бұл кітап менің бір перзентім болып, соғысқа қатысыпты. Сол перзентті сен аман-есен ертіп әкеліп қолыма тапсырдың-ау менің. Соғыс өрт болса, өртке жанбай шыққан бұл кітаптың жаңа бір бағасын және таныттың сен. Рахмет, қарағым», – деп қатты тебіреніспен толқуы оқырманды да бейжай қалдырмайды. Төрт жыл соғыста болып, жауды жеңіп келген бойда туған жерін де бармастан, университетте оқуға келген Ербол бойындағы білімге құштарлықты, азаматтықты, журналистік қабілетті бірден байқаған профессор Мұхит Әуенов солдат студенттің жанын сұрап, оның жатаханаға орналасуына қол ұшын береді. Профессор Әуеновтің Ерболдың шығармашылығына демеу беріп ынталандыруы, жатаханадан орын әперіп қамқорлық көрсетуі, бір жағынан, оның адами болмысын аша түссе, екіншіден, болашақ журналист Ерболдан үлкен үміт күттіргендей әсерде қалдырады. Кішіпейіл де үлкен жүрегімен, табиғи болмысымен шынайы қалпында шығармадан орын алған осы бір қасиетті жанның Ерболға артқан сенімінің ақталарына оның романда келтірілген мақалаларын оқи отырып куә боламыз. Бір жылдай газетте қызмет істеген тұста жазған мақалалардың өзі Ерболдың ел-жұрт қамын ойлайтын, жастарға ақыл айтарлық дәрсенедігі азамат болғанын айғақтайды. Романда Ерболдың күрескер азамат, қаламы өткір журналист болып қалыптасуын жазушы профессор Мұхит Әуенов образын енгізу арқылы нанымды етеді.

Әрине, жазушы өз шығармаларына арқау болған тарихи тұлғалар өмірінің шындығын құжаттап деректер негізінде баяндай салмаған. Әртүрлі көркемдік тәсілдер арқылы типтік образ, нанымды характер жасап, қаһарманның ішкі әлемін көрсеткен. Тіпті деректі материалдардың өзін көркем образдың жан дүниесін танытатын құрал ретінде пайдаланған.

Кім туралы, не жайында қалам тербесе де деректі материалдарға, өмірдің ақиқат жайларын сүйене отырып, оны көркем сөз өрнегіне түсіру Ә. Нұршайықов шығармашылығының бір қыры. Кейіпкерлері көбіне тарихи тұлғалар болғандықтан, оның болмысы мен характерін қаз-қалпында бейнелеуге ұмтылуы, деректі материалдарға жүгінуі шығармаларының тарихи маңыздылығын да арттырған.

Бүкіл жұртшылыққа танымал жандар жайлы тек шындық қана жазылуға тиіс екені бәрімізге аян. Ә. Нұршайықов шығармаларының шыншылдық сипатын жақсы бағалай келе Нұрқасым Қазыбеков «... егер шын тарих ұлы-ұлы оқиғалар мен даңқты адамдардың өміріне байланысты жазылатын болса, онда Әзілхан Нұршайықов шығармалары болашақ үшін де өте қажет, ұзақ жасайтын өміршіл шығармалардың қатарынан орын алары хақ» (3,72), – дейді. Расында, ірі тұлғалардың болмысын, адамгершілігін танытатын мұндай шығармалар қай кезде де бағалы.

Әдебиеттер:

1. Нұршайықов Ә. Таңдамалы шығармаларының он томдығы. – Алматы: «Қазығұрт», 2005. Т.5. – 552 бет.
2. Кәкішев Т. Шынайы өмір жыршысы. «Қазақ әдебиеті», 1992, 4 желтоқсан.
3. Қазбеков Н. Ой таразысы: Сын мақалалар. – Алматы: «Жазушы», 1991. – 255 бет.